

stko trudności natury obiektywnej wpłynęły na efekt końcowy pracy. Już sam układ wewnętrzny książki nie wydaje się w pełni i do końca należycie wyważony. Obok znakomitej części dotyczącej problematyki grabieży i germanizacji, są fragmenty słabsze; dość pobieżnie bez istotnych nowych elementów omówiono losy dzieci żydowskich. Z kolei zbyt obszerna, oderwana i chyba nieodpowiednio umiejscowiona w całości jest część charakteryzująca strukturę i funkcjonowanie hitlerowskiego aparatu przemocy.

Bardzo wiele miejsca w książce poświęcono analizie „aktów normatywnych” III Rzeszy, ich zakamuflowanej treści, roli, jaką odegrały w hitlerowskim aparacie zbrodni oraz sferze dóbr, jaką naruszały. Przy takim ujęciu należałoby chociażby wspomnieć o bezceremonialnie zignorowanych przez Rzeszę normach prawa międzynarodowego: o IV konwencji haskiej z 1907 r., a zwłaszcza o akcie zwanym powszechnie Deklaracją Praw Dziecka, ogłoszonym w 1923 r. przez Unię Opieki Nad Dzieckiem.

Autorzy nie podejmują w ogóle zagadnienia „Dzieci walczących”, zatem opublikowanie w tomie zdjęć pod takim wspólnym tytułem, zdjęć oderwanych i nie mających z treścią wiele wspólnego, stanowić może zaledwie wyraz minimalnego uznania tego wątku przez autorów lub próbę wypełnienia luki w pracy za pomocą zestawu fotograficznego. Temat ten, jak się wydaje, wymagałby zresztą osobnego potraktowania.

W podsumowaniu autorzy podnoszą problem braku możliwości precyzyjnego ustalenia wszystkich faktów zbrodni oraz liczb ofiar hitlerowskiej działalności. W istocie jest to kwestia bardzo doniosła. O niedostatkach dokumentacji polskiej i przyczynach tego stanu pisał obszernie w 1966 r. na łamach „Prawa i Życia” Szymon Datner¹. Dopiero bowiem wtedy w badaniach przywrócono w pełni rangę życiu indywidualnej osoby ludzkiej. Takie, długo utrzymujące się podejście do zagadnienia sprawiło, że dziś mówiąc o stratach okresu wojny możemy tylko operować liczbami minimalnymi, które — jak podkreślają autorzy — mimo swego ogromu nie są ostateczne, ale których precyzyjne ustalenie nie będzie już możliwe.

Polska poniosła w czasie II wojny i okupacji hitlerowskiej największe relatywnie straty ludnościowe; na ponad sześć milionów ofiar przynajmniej — jak podają autorzy omawianej pozycji — 2 225 000 stanowiły dzieci. W momencie odbudowy państwa polskiego zabrakło niemal całego jednego pokolenia.

Michał Badyňa

„BIULETYN” Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce nr XXVII/1977, 195 ss.; nr XXVIII/1978, 282 ss.; nr XXIX/1979, 368 ss.

Omawiane trzy kolejne tomy „Biuletynu” Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce zawierają ogółem 27 artykułów dotyczących różnorodnych problemów II wojny światowej i okupacji hitlerowskiej. Oczywiście, że waga spraw w nich podjętych, jak i objętość poszczególnych opracowań są różne.

Generalnie — jak zawsze w tym wydawnictwie — na uwagę zasługują zwłaszcza te prace, które poświęcono zagadnieniom eksterminacji ludności pol-

¹ Szymon Datner, *Zbrodnie Wehrmachtu*. „Prawo i Życie” 1966, nr 14.

skiej. I tak w tomie XXVII S. Nawrocki pisze o więzieniach hitlerowskich w tzw. Kraju Warty i ewakuacji z nich więźniów w styczniu 1945 r., E. Andrzejewski — o administracji i NSDAP w systemie okupacyjnym ziem polskich „wcielonych” do III Rzeszy. Udowadnia w nim tezę, że administracja, policja, jak również NSDAP, SS i inne instytucje hitlerowskie stanowiły integralną część mechanizmu przemocy na okupowanych przez Rzeszę terenach. Autor artykułu stwierdza, iż największy udział w procesach kształtowania niemieckiej wspólnoty narodowej na ziemiach „wcielonych” miała — poza administracją państwową — NSDAP.

Dokumenty zgromadzone w Państwowym Archiwum m. Wrocławia i Województwa Wrocławskiego dotyczące tzw. *Kommission Unruh* z 1943 r. stanowią podstawę i punkt wyjścia opracowania Z. Laska o działalności Komisji Generała Waltera von Unruha w latach 1943-1944. Wspomniana placówka, utworzona rozkazem Hitlera z dnia 22 listopada 1942 r., miała za zadanie zmobilizowanie rezerwy policji (głównie żandarmerii i policji ochronnej — *Schutzpolizei*) III Rzeszy do walki z narastającym ruchem oporu w Polsce. Autor, sygnalizując problem, stwierdza w konkluzji, że „brak jest materiałów archiwalnych dotyczących wyników stosowania tej nowej metody zwalczania ruchu oporu”.

Omawiany XXVII numer „Biuletynu” zawiera także artykuł B. Bojarskiej o napaści hitlerowskiego lotnictwa na miasto Wieluń w woj. łódzkim w dniu 1 września 1939 r., natomiast o roli żandarmerii hitlerowskiej w eksterminacji ludności polskiej w Wieluniu i powiecie wieluńskim pisze T. Olejnik.

Ponadto T. Szczechura charakteryzuje terror okupanta hitlerowskiego w powiecie węgrowskim, zaś K. Jonca i A. Konieczny omawiają zbrodnie hitlerowskie w „twierdzy” wrocławskiej. Dwa kolejne artykuły „Biuletynu” — pierwszy S. Łukowskiego i drugi M. Kowalskiego — poświęcone są eksterminacji jeńców wojennych na Opolszczyźnie i w Międzyrzeczu Podlaskim. Dwa pozostałe opracowania (M. Belki, T. Czuja i Cz. Kempistego) dotyczą dziejów obozu koncentracyjnego Gross Rosen. Prezentowany tom zawiera ponadto relację Z. Lecha o zbrodniach hitlerowskich popełnionych w obozie koncentracyjnym Oranienburg-Sachsenhausen.

Inny zakres tematyczny prezentuje następny (XXVIII) tom „Biuletynu”. Zawiera dwa obszernie opracowania. Pierwsze z nich — to artykuł Cz. Pilichowskiego ukazujący dzieje hitlerowskiego obozu dla jeńców wojennych w Łambinowicach (Lamsdorf). Do artykułu dołączono obszerną dokumentację dotyczącą obozu, a obejmującą 93 dokumenty niemieckie oraz sprawozdanie Komisji Mieszanej Polsko-Radzieckiej do Badania Niemieckich Zbrodni Wojennych, której posiedzenie odbyło się 6 czerwca 1946 r. w sprawie zbrodni niemieckich popełnionych na jeńcach wojennych w obozie w Łambinowicach¹. Wyboru i opracowania dokumentów dokonali: A. Bojarska, S. Łukowski, S. Popiołek, J. Sawczuk i S. Senft.

W 1939 r. dowództwo *Wehrmachtu* utworzyło w Łambinowicach obóz dla jeńców polskich. Pod koniec 1943 r. w Lamsdorf — największym obozie jenieckim w VIII Okręgu wojskowym, stanowiącym kaźnię na miarę obozu koncen-

¹ Odrębną sprawą związaną z obozem w Łambinowicach jest rozpętanie w RFN antypolskiej kampanii w sprawie zbrodni, których rzekomo mieli się dopuścić Polacy w obozie przejściowym dla przesiedlonych Niemców w Łambinowicach. Zabudowania bowiem byłego obozu jenieckiego, po zakończeniu działań wojennych, zostały wykorzystane do utworzenia obozu przejściowego dla przesiedlanych Niemców. Problemem tym zajęł się Cz. Pilichowski w książce pt. *Fałszerstwo czy prowokacja. Odwetowcy w roli oskarżycieli* (Warszawa 1977).

tracyjnego — przebywało ponad 121 000 jeńców wojennych. Byli wśród nich obywatele polscy, radzieccy, brytyjscy, francuscy, greccy, belgijscy, jugosłowiańscy i włoscy. (Na podstawie różnorodnych materiałów ustalono, że w obozie tym poniosło śmierć ponad 40 000 jeńców radzieckich. Do tej liczby ofiar należy dodać ponad 10 000 jeńców radzieckich zesłanych do obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu i tam zmarłych, a także jeńców zmarłych w szpitalach poza obozem, zamordowanych jeńców zbiegłych i ponownie ujętych, jeńców przekazanych w ręce Gestapo oraz tych wszystkich, którzy zginęli na szlakach śmierci podczas ewakuacji obozu w 1945 r.)

Drugi artykuł tego zeszytu „Biuletynu” — to również obszerne opracowanie Reginy Domańskiej pt. *Policja bezpieczeństwa dystryktu warszawskiego i jej więzienie „śledcze” Pawiak*.

Dzieje Pawiaka jako więzienia policji bezpieczeństwa stanowią tragiczny rozdział w historii okupacji hitlerowskiej w Warszawie. Oprócz Pawiaka w Warszawie istniały: więzienie przy ulicy Rakowieckiej (*Gerichtsgefängnis in der Rakowieckastrasse*), więzienie przy ulicy Daniłowiczowskiej (*Gefängnis Danilowiczowskastrasse*), punkt etapowy do obozu ciężkiej pracy w Treblince (*Arrestanstalt Krochmalnastrasse*) oraz tzw. Gęsiówka utworzona na terenie dawnego więzienia wojskowego przy ul. Gęsiej (*Gefängnis Gänsestrasse*).

Autorka w omawianym artykule charakteryzuje działalność poszczególnych wydziałów urzędu komendanta policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa dystryktu warszawskiego. Przedstawia ponadto dzieje więzień warszawskich, w tym zwłaszcza Pawiaka, a także metody „śledcze” Gestapo oraz traktowanie więźniów przez niemiecki personel więzienny. Artykuł uzupełniają dwa aneksy. Pierwszy zawiera listę osobową więźniów zamęczonych i zmarłych na Pawiaku oraz podczas przesłuchań w siedzibie policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa w Alei Szucha. To tragiczne zestawienie nie jest pełną listą strat. Ustalono je bowiem w oparciu o dokumenty konspiracyjne (w wyjątkowych wypadkach przy pomocy dokumentów niemieckich), w kilku przypadkach także na podstawie wspomnień długoletnich więźniów. Drugi aneks podaje nazwiska i krótkie informacje o oprawcach, a więc funkcjonariuszach urzędu komendanta policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa dystryktu warszawskiego. Lista ta również nie jest kompletna, a w zestawieniu podano jedynie nazwiska tych funkcjonariuszy, o których można było zebrać najskromniejsze chociaż dane².

Kolejny — najobszerniejszy z tu prezentowanych — XXIX tom „Biuletynu” zawiera 13 artykułów. Wachlarz zagadnień podjętych w tym numerze jest różnorodny. Najogólniej ujmując opublikowane artykuły dotyczą trzech grup zagadnień. Do pierwszej z nich zaliczyć należy dwa opracowania ukazujące ośrodki eksterminacji i organizacje jej służące. Są to: obszerny artykuł J. Adamskiej o organizacji więzień i aresztów sądowych na ziemiach polskich wchodzących w skład III Rzeszy oraz opracowanie B. Bojarskiej przedstawiające działalność *Selbstschutzu* w Okręgu Gdańsk-Prusy Zachodnie, w którym zamieszczono także zeznania świadków i dokumenty niemieckie.

Osiem różnej objętości rozpraw dotyczy eksterminacji ludności polskiej. Są to: opracowanie Cz. Kempistego o zbrodniach *Luftwaffe* we wrześniu 1939 r.; A. Zien-tarskiego na temat mordów policyjnych na polskich robotnikach przymusowych na przykładzie praktyki zachodniopomorskich placówek Gestapo; R. Nazarewicz a o ruchu oporu i terrorze hitlerowskim w Polsce; P. Mnichowskiego na temat

² Zob. R. Domańska, *Pawiak. Więzienie Gestapo. Kronika 1939 - 1944*. Warszawa 1978.

terrorystycznej działalności „wzmocnionej ochrony policyjnej” w okresie wojskowego zarządu okupacyjnego w zachodniej Wielkopolsce; S. Biernackiego o stosowanie tortur przez funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa III Rzeszy i J. Kasznickiego o zbrodniczych założeniach medycyny hitlerowskiej.

Pamięci 1016 więźniów ewakuowanych w kwietniu 1945 r. z obozu w Dorze, zamordowanych w Gardelagen (NRD), poświęcił swój artykuł Z. Kozanecki, zaś losy profesorów i docentów w okresie okupacji hitlerowskiej Uniwersytetu Poznańskiego są przedmiotem studium opracowanego przez Z. Drażkowską.

Odrębne miejsce w prezentowanym „Biuletynie” zajmują trzy ostatnie artykuły.

Pierwszy z nich poświęcony jest problemowi badań i ściganiu zbrodni hitlerowskich w Czechosłowacji. Autorem artykułu jest dr Čenek Klapał — prokurator Prokuratury Generalnej CSRS i wieloletni współpracownik Czechosłowackiej Komisji Rządowej do Spraw Ścigania Nazistowskich Zbrodniarzy Wojennych. W opracowaniu tym przedstawione zostały główne założenia dotyczące ścigania zbrodni wojennych na terenie Czechosłowacji oraz najważniejsze kompleksy zbrodni, które były przedmiotem śledztw.

Drugie opracowanie przedstawia działalność Międzynarodowego Biura Poszukiwawczego w Arolsen (*Service International de Recherches — SIR*). Artykuł napisał Albert De Cocatrix — długoletni dyrektor Biura. *SIR*, jako jedna z mniej znanych, lecz bardzo efektywnie działających organizacji Międzynarodowego Czerwonego Krzyża, stała się — w miarę upływu czasu — światowym centrum dokumentacyjnym okresu II wojny światowej.

Ostatnim artykułem tego numeru „Biuletynu” jest opracowanie W. Szulca poświęcone śledztwu przeciwko holenderskiemu zbrodniarzowi wojennemu Pieterowi Nicolaasowi Mentenowi, którego „działalność” w Polsce obrazują także dołączone do artykułu dokumenty niemieckie.

Wszystkie trzy przedstawione tu tomy „Biuletynu” zawierają nekrologi zmarłych w latach 1974-1978 członków Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce oraz stałe działy recenzji. Ponadto w t. XXVIII opublikowano polemikę prof. dr K. Daszkiewicz i prof. dr K. Kocota na temat książki K. Daszkiewicz pt. *Zbrodnie hitlerowskie w prawie karnym RFN* (Instytut Zachodni 1972).

Maria Rutowska

RWPG—EWG. *Realia i perspektywy*. Praca zbiorowa pod red. Wirginii Grabskiej. PISM, Warszawa 1980, 318 ss.

Ekspansywny rozwój stosunków gospodarczych między Wschodem a Zachodem w latach siedemdziesiątych pociągnął za sobą falę publikacji opisujących i analizujących ten nowy, głównie europejski proces. Także polska literatura ekonomiczna wzbogaciła się o wiele różnego rodzaju publikacji na ten temat. W zasadzie wszystkie one koncentrowały się na szerokich ramach stosunków między Wschodem a Zachodem, marginalnie poruszając niebagatelne i coraz bardziej znaczące instytucjonalno-organizacyjne aspekty tych stosunków, wynikające głównie z faktu istnienia w obu częściach Europy dwóch odmiennych systemów integracji gospodarczej — EWG i RWPG. Od unormowania ich wzajem-